

ПЕРЕВАЖНИЙ ПОГЛЯД

Зазвичай це відбувається на невеликій сцені або в аудиторії. Хтось представляє мене, а потім — людину, яка зі мною дискутуватиме. Тоді я зі своїм опонентом витрачаємо п'ять-десять хвилин нашого часу, «танцюючи» довкола обраної теми, — освіта, бідність, нерівні доходи, податки, зарплати керівників і представників середнього класу, зміна клімату, торгівля наркотиками тощо. Неважливо. Тому що дедалі частіше дебати швидко скочуються до питання, чи спроможний «вільний ринок» робити хоча б що-небудь краще, ніж уряд.

Мені це ні до чого. Як я вже казав і далі поясню докладніше, я розглядаю це як безглузді дебати. Гірше того, як на мене, це відволікає від справді актуальних тем, вартих обговорення. Навмисно чи ні, це відволікає увагу людей від того, що дійсно важить.

Дуже мало ідей отруїли свідомість багатьох людей глибше, ніж поняття «вільного ринку», що нібито існує десь у Всесвіті, разом з урядом, який у нього «втручається». Із цього погляду будь-яка нерівність або непевність, яку породжує ринок, вважається природним і неминучим наслідком безособових «ринкових сил». Те, що вам платять, є просто мірою того, чого ви варті на ринку. Якщо ви отримуєте недостатньо й вам ні за що жити, то нічого із цим не вдієш. Якщо інші купуються в мільярдах, то вони мають вартувати цього. Якщо мільйони людей є безробітними, або їхня зарплата зменшується, або вони не бачать іншого виходу, окрім як працювати на двох-трьох роботах й не мати уявлення про те, на що вони житимуть у наступному місяці або навіть через тиж-

день, — то це, звісно, дуже погано. Але, на їхнє нещастя, так розпорядилися «ринкові сили».

Згідно із цим поглядом, хай би що ми робили для зменшення нерівності або для того, щоб економіка запрацювала на користь більшості, є ризик спотворити ринок, знизити його ефективність або спричинити появу непередбачуваних наслідків, здатних нам нашкодити. Попри те що недосконалості, властиві ринку, — забруднення довкілля, ризик втрати робочих місць, чи й потреба в суспільних благах, як-от фундаментальні дослідження чи навіть допомога бідним, — можуть іноді вимагати від влади такого втручання, ці випадки є винятками із загального правила — правила про ринок, який краще знає, що до чого.

Ця переважна думка домінує настільки широко, що зараз її вважають за само собою зрозумілу. Вона згадується на початку майже кожного вступного курсу економіки. Її мають за неспростовну і в повсякденному публічному дискурсі. Її можна почути від діячів усіх мастей політичного спектра.

Питання, яке зазвичай залишається обговорити, — наскільки потрібне втручання. Консерватори вимагають «меншого» уряду і, відповідно, менше втручання. Ліберали виступають за «більший» та активніший уряд. Ці дебати є майже безперервними, вони — лінія поділу Америки на праву й ліву, як, зрештою, і в більшості інших країн капіталістичного світу. Відповідь на це питання, як правило, залежить від того, наскільки ви (не)довіряєте одному чи другому — урядові чи «вільному ринку».

Але домінувальний погляд, а також дебати, ним породжені, є хибними. Немає й не буває жодного «вільного ринку» без уряду. «Вільного ринку» в дикій природі, недоступній впливу цивілізації, взагалі не існує. Конкуренція в умовах дикої природи — це боротьба за виживання, під час якої зазвичай гору бере найбільший і найсильніший. Цивілізація ж, навпаки, визначається правилами; правила створюють ринки, а уряди розробляють ці правила й керують на їх основі. Ось як про це пише політичний філософ XVII століття Томас Гоббс у книжці «Левіафан»¹:

¹ Праця Томаса Гоббса цитується в перекладі Ростислава Димерця, Володимира Єрмоленка, Наталії Іванової, Євгена Мірошніченка й Тетяни Олійник. — Прим. ред.

У такому становищі немає місця для працелюбства, бо плоди його непевні: і внаслідок цього немає ні землеробства, ні мореплавства, ні торгівлі заморськими товарами, ні зручних будівель, ні засобів руху та переміщення речей, що вимагають великої сили, ні знання земної поверхні, ні врахування часу, ні мистецтв, ні письма, ні суспільства, а найгірше понад усе це — постійний страх і небезпека насильницької смерті, і життя людини — самотнє, бідне, безпросвітне, тупе й коротке⁸.

Ринок — будь-який ринок — вимагає від уряду запровадження й підтримування правил гри. У більшості сучасних демократичних країнах такі правила ухвалюють законодавчі органи, виконують адміністративні органи і тлумачать у разі спору суди. Уряд у «вільний ринок» не «втручається». Він його творець.

А ринкові правила не є ані нейтральними, ані універсальними, до того ж вони не є й постійними. Різні суспільства в різний час прийняли різні їх варіанти. Правила частково відображають еволюцію норм та цінностей суспільств, що їх запроваджують, але водночас вони показують, хто в суспільстві має найбільше влади їх насаджувати або на них впливати. Проте безперервна дискусія про те, що краще: вільний ринок чи уряд — не дозволяє нам дослідити, хто користується згаданою владою, яким чином це відбувається і чи не настав час змінювати такі правила, щоби більше людей могли отримати від них вигоду.

Розміри уряду не втратили важливості, але правила функціонування вільного ринку мають значно більший вплив на економіку та суспільство. Звичайно, корисно обговорювати питання обсягу урядових податків і витрат, як і те, наскільки й кого уряд має регулювати й субсидувати. Проте ці питання перебувають на маргінесах економіки, тоді як правила ринку й становлять економіку. Неможливо мати ринкову систему без таких правил і без можливостей вибору, які ці правила гарантують. Як виявив історик економіки Карл Поланьї⁹, ті, хто вимагає «менше уряду», насправді виступають за інший уряд, і нерідко за такий, що сприяв би або їм безпосередньо, або ж їхнім покровителям*.

* У своїй книжці «Велика трансформація» (1944) Поланьї стверджує, що ринкову економіку й національну державу слід розглядати як єдину сконструйовану людьми систему,

Наприклад, «дерегулювання» фінансового сектору в Сполучених Штатах у 1980-х та 1990-х роках можна вдаліше описати як «ререгулювання». І воно зовсім не означало зменшення уряду. Воно передбачало б інший набір правил, що спочатку дозволив Волл-стріт спекулювати за допомогою багатьох ризикованих, але високоприбуткових операцій і ставок, а потім відкрив банкам можливість давати кредити під заставу нерухомості людям, із фінансовим становищем яких годі було й думати про такі операції. Коли роздута за попередні роки бульбашка таки луснула у 2008-му, уряд своїми правилами захистив майно найбільших банків, субсидуючи їх і утримуючи на плаву, чим спонукав їх же придбати слабкіші фінансові установи. У той самий час уряд запровадив інші правила, унаслідок яких мільйони інших людей втратили домівки. Тоді з'явилися додаткові правила, що мали надалі запобігти ризикованій участі банків (хоча, на думку багатьох експертів, ці нові правила неадекватні).

Найважливіші речі, варті того, щоб за ними стежити, — це не рідкісні масштабні події, як-от порятунок Волл-стріт урядовими грошми 2008 року. Значущішими є поточні невеликі зміни до правил, які постійно невловимо переінакшують сенс економічної гри. Навіть найпомітніші наслідки великих подій є важливими переважно в тому сенсі, що вони впливають на подальший вигляд гри. Порятунок найвпливовіших гравців з Волл-стріт створив непряму гарантію того, що уряд підтримає найбільші банки, якщо вони ще коли-небудь потраплять у халепу. Це, як я покажу далі, дало цим банківським установам фінансову перевагу над меншими та стимулювало подальше зростання перших та їхнє панування по всьому фінансовому сектору. Це й далі посилює їхню політичну владу, відкривши додаткові можливості отримати ще кращі для них правила й оминати несприятливі.

«Вільний ринок» — це міф, що перешкоджає нам вивчати описані зміни правил гри й досліджувати, на кого вони працюють. Очевидно, цей міф дуже корисний тим, хто не бажає таких до-

яку він називає «ринковим суспільством». На його думку, прихід сучасної національної держави й капіталістичної економіки сприяв зміні людської свідомості: з тієї, що ґрунтується на взаємності та перерозподілі, до поточної, основою якої є власний інтерес.